

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1991, 07

VILNIUS 1993

INSTITUT FÜR GESCHICHTE LITAUENS

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1991

VILNIUS 1993

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ
ГОД 1991

ВИЛЬНЮС, ИЗДАТЕЛЬСТВО НАУКИ И ЭНЦИКЛОПЕДИЙ, 1993

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1991 METAI

VILNIUS, MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA, 1993

UDK 947.45
LI 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas Merkys (vyr. redaktorius), Tamara Bairauskaitė, Alfonsas Eidintas, Eugenijus Jovaiša, Vacys Milius, Leonas Mulevičius, Rita Strazdūnaitė (sekretorė), Adolfas Tautavičius, Irena Valikonytė, Regina Žepkaitė (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
2600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

TAMARA BAIRAŠAUSKAITE

MUSULMONŲ KONFESINĖ BENDRUOMENĖ NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE

Reikšminga žmonių bendrijos gyvenimo išraiška yra tikyba. Joje susipina daugybė bendrią apibūdinančių bruožų: socialinė sudėtis, tautinis ir kultūrinis identitetas, mąstymo, gyvenimo būdas, mentalitetas ir kt. Ištikimybė vienai ar kitai religijai dažnai lemia tos bendrijos istorinį likimą, vietą pasaulio civilizacijos raidoje. Šis bruožas būdingas istorinės Lietuvos musulmonams, kurių didžiąją dalį sudarė totoriai, įkurdinti čia XIV amžiuje. Tikyba buvo viena svarbiausių sąlygų išlikti jų etniam, kultūriniam ir socialiniam savitumui.

Musulmonų padėtis tarpukario laikotarpiu labiau domino prieškario ir pokario Lenkijos, mažiau — Lietuvos visuomenę. Kaip tik lenkų mokslininkai parašė ir išleido knygų bei straipsnių apie totorius, kurie sudarė musulmonų konfesijos Lietuvoje ir Lenkijoje branduolį¹. Bet Nepriklausomos Lietuvos totoriai į jų akiratį nepateko. Retos užuominos Lietuvos spaudoje², kad čia esama egzotiškų genčių palikuonių, vagojusių savo vagą valstybės istorijoje, buvo beviltiškos pastangos priminti, jog praeitis nėra vienos kurios tautos privilegija.

Šis straipsnis — mėginimas pasakyti, kad išlikusi rašytiniuose šaltiniuose, XIX a. visuomenėje gyvavusi Lietuvos totorių bendruomenė pasinaudojo Nepriklausomos Lietuvos politiniais siekimais ir kėlė balsą. Jos tikslas buvo atgimti per tikyba ir papročius, švietimą ir kultūrą laisvoje protėvių gyventoje žemėje.

Skelbiant istoriografijoje nenaudotą Lietuvos valstybiniame archyve saugomą medžiagą, daugiausia dėmesio ketinama kreipti į musulmonų konfesinės bendruomenės pastangas sukurti tikybos centrą, paversti jį Lietuvos totorius vienijančia religine organizacija, remiantis tikyba, stiprinti jų, kaip tautinės mažumos, visuomeninę padėtį.

Musulmonų religinės bendruomenės atkūrimas

Pirmojo pasaulinio karo metais daug Lietuvos totorių šeimų, artėjant vokiečių kariuomenei, kartu su kitais Lietuvos gyventojais pasitraukė į Rusijos gilumą. Negausi jų bendruomenė praretėjo,

pašlijio religinis gyvenimas. Susikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei, totoriai, kaip ir kiti karo pabėgėliai, pamažu grįžo į apleistas gyvenvietes, rūpinosi atgaivinti parapijų veiklą.

1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencija prieš Lietuvos valią neteisėtai nustatė Lietuvos ir Lenkijos sieną pagal 1923 m. vasario 3 d. Tautų Sąjungos nubrėžtą demarkacijos liniją. Pagal 1921 m. Rygos sutartį žymima Lenkijos ir Tarybų Rusijos siena. Vilnius bei Vilniaus kraštas, taip pat dalis Baltarusijos žemių atiteko Lenkijai. Apsigyvenę buvusios LDK žemėse, dėl kurių dabar vyko dideli ginčai, Lietuvos totoriai, sudarę vieningą bendruomenę, atsidūrė skirtingose valstybėse. Iš visų buvusių Rusijos imperijos Šiaurės vakarų krašto musulmonų parapijų Lietuvoje liko trys: Kauno, Alytaus aps. Butrimonių vls. Raižių ir Vilkaviškio aps. Bartinkų vls. Vinkšnupių. Jos jungė apie tūkstantį parapijiečių. Lenkijoje liko 19 parapijų ir daugiau kaip penki tūkstančiai musulmonų. 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinis Lietuvos gyventojų surašymas patikslino skaičius. Tuo metu Lietuvoje buvo 1107 musulmonų tikybos gyventojai, iš jų — 961 Lietuvos totorius, kiti buvo lietuviai, lenkai, rusai³. Nedidelėmis grupėmis jie buvo išsisklaidę keliolikoje apskričių bei miestų, tačiau išskirtinos ir kompaktiškai totorių gyvenamos vietos. Tai Alytaus, Trakų ir Kauno apskritys.

Negausiai musulmonų konfesijai atsigauti sąlygas sudarė Lietuvos valstybės paskelbta religinė tolerancija kitatikiams. 1922 m. Konstitucijoje buvo įrašyta, kad „visoms esamoms Lietuvoje tikybiniams organizacijoms Valstybė lygiai pripažįsta teises tvarkytis taip, kaip jų kanonai arba statutai reikalauja, laisvai skelbti savo tikėjimo mokslą ir atlikti savo kulto apeigas, steigti ir tvarkyti savo kulto namus, mokyklas, auklėjimo ir labdarybės įstaigas, steigti vienuolynus, tikiybines kongregacijas, brolijas, uždėti savo nariams mokesnių tikibinių organizacijų reikalams, įgyti kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą ir jį valdyti“⁴. Pripažinusi tikėjimo laisvę kitautėčiams, Lietuvos vyriausybė pavedė Vidaus reikalų ministerijos, vėliau Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamentu Tikybos reikalų referentui reguliuoti valstybės santykius su nekrikščioniškomis konfesijomis. Musulmonų konfesijos veiklos Lietuvoje teisinis pagrindas išliko Rusijos imperijos įstatymai. Matyt, buvo laikoma, kad trys parapijos, neturinčios tikybos centro, nereikalavo rimto juridinio pagrindo. Carinėje Rusijoje Lietuvos totoriai priklausė Simferopolyje įkurtai Mahometonų dvasinei valdybai (Магометанское Духовное Правление), kuri centralizuotai tvarkė Taurijos ir Vakarų gubernijų musulmonų tikybos reikalus. Parapijų dvasininkai periferijoje pakluso aukščiausiajai valdybos valdžiai — mufčiui, kadi-eskerui bei apskričių kadžiams*.

Pagal nuostatus dvasininkų luomą periferijoje sudarė chatypai,

* Muftis — musulmonų aukštosios dvasininkijos atstovas, mokytojas teologas teisininkas, Korano aiškintojas. Kadis — musulmonų dvasininkas teisėjas, sprendžias bylas pagal tikėjimo įstatymus.

imamai bei mulos*. Be pagrindinių pareigų — atlikti pamaldas, religines apeigas, atnašauti aukas, spręsti jungtųjų bei skyrių bylas, — jie vykdė dalį bažnytinio teismo funkcijų. Kilus ginčui dėl paveldimos nuosavybės, dalijantis turtą, pakakdavo dvasininko žodžio, kad dalybos būtų pripažintos teisėtomis. Musulmonų dvasininkas galėjo bausti neklusnius vaikus, neištikimus sutuoktinius, tvarkė gimimo, mirties, santuokos įrašų knygas. Pagal teisinę ir turtinę padėtį Rusijos imperijoje jis prilygo laisviesiems luomams, įrodęs bajorišką kilmę — bajorams⁵. Musulmonų konfesijos aukštesniųjų dvasininkų teisės buvo griežtai reglamentuotos, jie turėjo paklusti vietos civilinei valdžiai. Mufti dažnai iš gvardijos karininkų skirdavo monarchas, rekomendavus Rusijos imperijos vidaus reikalų ministrui. Parapijų dvasininkus tvirtino gubernatorius. Musulmonų dvasininkų išlaikymas valstybės išdo lešomis taip pat neskatino jų savarankiškumo. Pajamos iš vakufo** nebuvo rimtas pragyvenimo šaltinis, tik tradicijų laikymasis.

Palyginti su kitomis konfesijomis, islamo kulto atstovų luomas formavosi netradiciškai. Visas bažnytinės hierarchijos vietas turėjo teisę užimti asmenys be teologinio išsimokslinimo. Pakako tikybos mokslą išėiti bet kurios pakopos mokykloje arba žinias perimti iš tėvo dvasininko, kuris sūnui perduodavo ir pareigas. Aukštesnei dvasininko vietai gauti daugiau reikšmės turėjo pasaulietinis išsimokslinimas bei kilmė.

Susikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei, buvusių Rusijos imperijos Vakarų gubernijų musulmonų ryšiai su Krymo Muftijatu nutrūko. Konstitucinė teisė į tikybos laisvę skatino atkurti Lietuvoje senąsias parapijas, turėjusias mečetas, dvasininkus, kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą. Šis žingsnis buvo svarbus religiniu, moraliiniu ir tautiniu aspektu. Šariatas, kuriame akivaizdžiai išsiskyrė asmens ir šeimos teisė, atspindėta Korane, grindžiamas ritualinio ir religinio elgesio normomis. Jų laikymasis Lietuvos totoriams musulmonams garantavo etninę saugumą.

Atkuriant musulmonų parapijų veiklą, jų dvasininkams reikėjo įrodyti savo teisę į vietą, įregistruoti parapijas Vidaus reikalų ministerijos Tikybos departamente ir kreiptis į vyriausybę dėl valstybės dotacijų, skirtų dvasininkams ir mečetėms išlaikyti.

Kauno parapijoje į mulos vietą pretendavo du asmenys: Abraomas Ambajevas, tvarkęs parapijoje vokiečių okupacijos metais, ir Mykolas Bazarauskas, nuo 1893 m. buvęs jos šventikas⁶. Pirmasis, remdamasis Kauno apskrities komendanto (Staatshauptmann) išduotu liudijimu, kad jis nuo 1916 m. rudens buvo paskirtas mulla, o jo sūnus Jakobas Ambajevas — mulos padėjėju, 1920 m. vasarą kreipėsi į Švietimo ministeriją, prašydamas patvirtinti jį šiose pareigose ir skirti materialinę paramą⁷. Kauno musulmonai — tuomet

* Chatypas, imamas, mulla — musulmonų dvasininkai.

** Vakufas — valstybės ar privataus asmens turtas, pagal musulmonų teisę paskirtas bažnyčios arba labdarės tikslams, neapmokestinamas ir nenusavinamas.

tik 64 žmonės — A. Ambajevo mulla nepripažino ir 1920 m. rugsejo 27 d. bendruomenės susirinkime išrinko M. Bazarauską. Šis, 1922 m. pabaigoje išaugus parapijiečių skaičiui iki 135 žmonių (80 gyveno Kaune, 40 — Kauno apskrityje, 15 buvo vietos karinėje įguloje), prašė Tikybos reikalų departamentą pripažinti teisę į mulos vietą⁸. M. Bazarauskas apsigyveno prie musulmonų kapinių, kur stovėjo medinė mečetė ir du gyvenamieji namai, sudarę visą parapijos turtą.

Alytaus aps. Butrimonių vls. Raižių k. musulmonų parapijos mulla buvo Adomas Chaleckis. 1907 m. gegužės 11 d., Taurijos mahometonų dvasinei valdybai rekomendavus, Vilniaus gubernijos valdyba, pripažinusi, kad bajoras A. Chaleckis išmano musulmonų tikybos apeigas, yra kuklus, doras žmogus, geras ūkininkas, paskyrė jį imamui. Tuomet parapijai priklausė 50 žmonių⁹. 1922 m. Tikybos reikalų departamentas, gavęs policijos nuovados viršininko raštą apie A. Chaleckio ištikimybę Lietuvos Respublikai, leido jam toliau eiti savo pareigas¹⁰. 1924 m. Raižių musulmonų parapijoje buvo 467 žmonės. Jai priklausė medinė mečetė ir 35 ha žemės, 20 ha vakufo teise dirbo šventiko šeima, 10 ha nuomojo lietuvių mokyklai, 5 ha — Butrimonių Romos katalikų bažnyčios vargonininkui¹¹.

Apginti teisę į mečetę, vakufą ir dvasininką sunkiai sekėsi Vilkaviškio aps. Bartinkų vls. Vinkšnupių parapijos musulmonams. Parapijos teritorija buvo nekompaktiška. Jai priklausė Vilkaviškio, Šakių, Marijampolės, buvusios Kaivarijos, Seinų, dalies Kauno ir Alytaus apskričių totoriai. Jie negalėjo išsaugoti parapijos centro su medine mečete, kapinėmis, 15 ha žemės, kurie smarkiai nukentėjo Pirmojo pasaulinio karo metais. Dvasininko šeima, dauguma totorių pasitraukė į Rusijos gilumą. Apleistas mečetės valdas Vilkaviškio apskritys žemės tvarkytojas išnuomojo valstiečių šeimai¹².

Po karo buvusio imamo Lecno Chaleckio šeima, dalis parapijiečių grįžo į Lietuvą ir, „remdamiesi mahometonų įstatymais“, pareiškė teisę į mečetės žemę, nekilnojamąjį turtą ir inventorių. 1922 m. gruodžio 22 d. Vinkšnupių parapijos musulmonų atstovai, suėję į privačius namus Alytaus aps. Krokialaukio vls. Maštalierių k., išrinko mulla Joną Chaleckį, mirusio imamo sūnų, pavedė jam užimti mečetės žemes bei trobesius, „globoti ir saugoti mahometonų bažnyčią, kapines ir parapijos turtą“. Ryšiams su valdžios įstaigomis palaikyti, tvarkant parapijos reikalus, buvo išrinktas įgaliotinis, Kaune gyvenantis Aleksandras Chaleckis, tapęs vienu aktyviausių musulmonų konfesinės bendruomenės atkūrimo veikėjų¹³. Jis labai pakiliai ėmėsi žygių gražinti Vinkšnupių mečetės žemes totoriams ir įrodyti J. Chaleckio teisėtą pretenzijas į parapijos dvasininko vietą. Buvusio mulos sūnus, baigęs rusų gimnaziją Samaroje ir iš tėvo išmokęs islamo pagrindų, pagal Rusijos imperijoje galiojusius kitatikybių bažnyčios nuostatus buvo teisėtai musulmonų parapijos vyresnysis. Įstatymas, kurio Lietuvos Respublikos vyriausybė nepanaikino, skelbė, kad mahometonų dvasininkijai priklauso kilusieji iš šio luomo; tai įrodoma įrašų knygomis bei revizijų sąrašais. Chatypai, imamai, mulos, muedzinai ir kiti mečečių tarnai renkami tik iš tos gubernijos dvasininkų, būtent aukštesniųjų bei parapijų dvasininkų

sūnūs (o ne kiti palikuonys). Vakarų gubernijose leidžiama rinkti mulas neatsižvelgiant į luominius skirtumus¹⁴.

Nors Vinkšnupių mečetės įrašų knygos buvo išvežtos į Rusiją ir ten dingusios, pakako J. Chaleckio žodinių parodymų ir parapijiečių pareikštos valios jį patvirtinti Vinkšnupių mula. Sunkiau sekėsi atgauti parapijos žemes. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija ir Žemės reformos valdyba 1924 m. kovo 19 d. pripažino senąsias mečetės valdas atsikuriančiais musulmonų parapijai¹⁵. Tačiau mėginimą įkurdinti Vinkšnupiuose naująjį mulą užprotestavo vietos gyventojai. Vilkaviškio aps. Bartninkų vls. Vinkšnupių apylinkės 22 valstiečiai, dauguma — dvarų darbininkai, 1925 m. birželio 6 d. kreipėsi į Seimą, prašydami „padaryti tinkamus žingsnius atėmimui minimos parapijos žemės bei mečetės, kaipo suvis nereikalingos, ir perdavimui mums Vinkšnupių parapijos gyventojams, įkūrimui ar tai pavyzdingos pieninės arba šiaip kokios labdaringos bendrovės“¹⁶.

Totoriai savo ruožtu kaltino vietos gyventojus apiplėšus musulmonų kapines, dėl ko teismas iškėlė bylą¹⁷. Galiausiai Vinkšnupių mečetės žemės nuosavybės klausimas buvo sutvarkytas, ir paskutinė musulmonų parapija Lietuvoje įgavo realų pagrindą. Parapijų dvasininkams Lietuvos valstybė skyrė finansinį išlaikymą — 300 litų per metus¹⁸.

Atsikūrusi Lietuvos musulmonų konfesinė bendruomenė buvo silpna ir nesusitelkusi, parapijos nepalaikė tarpusavio ryšių, tenkinosi būtiniausiomis civilinėmis ir tikybos apeigomis, taip saugodamos „totoriškumą“.

Pirmieji žingsniai į musulmonų konfesijos centralizavimą

Lietuvos totorių etninė bendruomenė siekė įteisinti savo egzistavimą, ne vien atkurdamą senąsias musulmonų parapijas, bet ir per pasaulietines organizacijas. 1923 m. rugpjūčio 27 d. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija įregistravo Kauno totorių draugiją. Jos steigėjai buvo Kauno pašto bei telegrafo valdininkas Adomas Radkevičius, kariuomenės intendantas Osmanas Teizeris, valdininkas Aleksandras Chaleckis, mula Mykolas Bazarauskas, namų savininkai Dovydas Kalino, Motiejus ir Mykolas Baranauskai, Kostas Krinickas. Draugijos įstatai, kuriuose buvo išvardyti siauri tikslai, liečiantys totorių vidaus gyvenimą — kultūros bei švietimo darbas, materialinė savišalpa, Kauno musulmonų parapijos turto valdymas, — rodė visišką jos apolitiškumą. Draugija numatė įsteigti mokyklą ir knygyną, rūpintis narių dvasine savišvieta, materialine gerove¹⁹.

Tačiau vos pradėjus draugijai veikti, pasaulietiniai totorių bendruomenės interesai atsidūrė antrame plane. Draugijos valdyba, kurią sudarė D. Kalino (pirmininkas), A. Chaleckis, O. Teizeris, K. Krinickas ir Motiejus Baranauskas²⁰, visą dėmesį ir energiją skyrė konfesinei bendruomenei stiprinti. Laikydami tikybą svarbiausiu garantu totorių etninei bendrijai išlikti, jie siūlė Lietuvoje įsteigti

Musulmonų tikybos centrą, kuris koordinuotų parapijų veiklą. Jo kūrimo iniciatoriai A. Chaleckis, Mykolas Baranauskas ir D. Kalino, pasiskelbę trijų parapijų atstovais, kreipėsi į Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministeriją leidimo turėti tikybos centrą²¹. 1925 m. rugsėjo 24 d. jie pateikė Švietimo ministerijai „Lietuvos totorių tikybinės organizacijos santykiams su Lietuvos vyriausybe normuoti laikinąsias taisykles“. Jose buvo išdėstyti musulmonų tikybinių organizacijų centralizavimo principai.

Taisyklės skelbė: „§ 1. Lietuvos mahometonų* tikybinei organizacijai vadovauja Mahometonų centro taryba, jos nariai renkami trejiems metams. Mahometonų centro tarybos būstinė Kaune. § 2. Tarybos narius renka Lietuvos mahometonų susirinkimas. Pastaba: kiekviena Mahometonų parapija į susirinkimą Tarybai rinkti siunčia po 2 atstovus nuo kiekvieno 150 parapijiečių. § 3. Parapijų atstovai paprasta balsų dauguma renka Tarybą iš 3-jų žmonių. Tarybos nariai turi būti Lietuvos piliečiais ir mokėti lietuvių kalbą. § 4. Tarybos pirmininką, vicepirmininką ir sekretorių trejiems metams tvirtina vidaus reikalų ministras. § 5. Metrikų tvarkymą prižiūri Vidaus reikalų ministerijos organai. Pastaba: už įrašų teisingumą į metrikų knygų tvarkingumą atsako Taryba ir parapijų dvasininkai. § 6. Taryba prižiūri mahometonų tikybinės organizacijos vidaus tvarką ir parapijų dvasininkų darbą. § 7. Atlyginimas mahometonų Centro tarybos nariams ir parapijų dvasininkams nustatomas remiantis įstatymu“²².

Tai buvo kuklios pastangos administruoti parapijas, turėti konfesijos branduolį, panašiai kaip buvo leista sentikiams ir stačiatikiams. Ne mažiau svarbus momentas — būtinumas sureguliuoti teisinius santykius su valstybe. Nuo jų priklausė musulmonų konfesinės bendruomenės ekonominė padėtis, tradiciškai nekintamos materialinės struktūros — mečetės, kapinių, vakufo — išlaikymas, galiausiai musulmonų civilinės ir religinės teisės taikymas naujomis sąlygomis.

Kauno totorių draugija dar nekėlė musulmonų bažnyčios autokefalijos** Lietuvoje idėjos, kaip tai darė kaimyninėje Lenkijoje likę totoriai. Vilniaus bei Varšuvos totorių bendruomenės aktyvūs veikėjai 1925—1926 m. įsteigė Musulmonų religinę sąjungą, Muftiją, Aukščiausiąją musulmonų kolegiją. Šios organizacijos sudarė Lenkijos musulmonų autokefalinės bažnyčios branduolį. Nesant kitų musulmonų religinių centrų Rytų Europoje, ji galėjo pretenduoti į šio regiono musulmonų konsolidacijos lyderį.

Neturime tiesioginių įrodymų, kad Lietuvos musulmonus kurti religinį centrą paskatino Lenkijoje gyvenančių totorių sėkmingos pastangos burtis į religines ir pasaulietines organizacijas. Tačiau

* Žodis „mahometonas“ nevertotinas, teisingai bus — musulmonas. Tačiau šiuo atveju rašoma taip, kaip yra originale.

** Autokefalija — savarankiška bažnyčia, organizaciniu atžvilgiu nepriklausanti nuo užsienyje esančios dvasinės vyresnybės.

žinios apie gentainių religinį, visuomeninį telkimąsi galėjo pasiekti Lietuvos totorius ne tiek per oficialius šaltinius, kurių dėl abiejų valstybių konfrontacijos trūko, kiek per gimines, atsitiktinius konfesinių bendruomenių ryšius. Panašūs abiejų valstybių totorių siekimai, tam tikra veiksmų darba leidžia užsiminti apie Lenkijos ir Lietuvos musulmonų ryšius sprendžiant konfesijos likimą.

Nors Lietuvos valdžia neprieštaravo sumanymui steigti musulmonų tarybą, jis nebuvo įgyvendintas. Kauno totorių draugija, matyt, nesugebėjo atlikti prisiimtos misijos, kliudė ir tarp iniciatorių kilusi nesantaika. Nuo jų atsiskyrė A. Chaleckis, aktyviai tvarkęs visų parapijų reikalus, bet 1929 m. jis tik Vinkšnupių parapijos įgaliotinis. Musulmonų konsolidacijos neskatino ir Kauno totorių draugijos pastangos pirmauti, globėjiškos nuotaikos periferijos parapijų atžvilgiu. Draugijos autoritetą įtvirtinti turėjo Kauno mūrinės mečetės statyba. Buvusioje LDK tai būtų antroji mūrinė mečetė (pirmoji 1908 m. pastatyta Minske). 1930, Vytauto Didžiojo, metais Kauno totorių draugija surinko lėšų ir gavo leidimą Kaune, prie Trakų ir Ūkio gatvių sankryžos, pradėti statyti mūrinę mečetę. Projekto autorius buvo inžinierius A. Michnevičius²³. 1930 m. gruodžio mėn. draugijos valdyba išrinko naująjį Kauno mečetės dvasi-ninką Steponą Chaleckį, kilusį iš Alytaus aps. Raižių kaimo²⁴. 1932 m. Kaune jau stovėjo nedidelė keturkampė mečetė su kupolu, kuri vainikavo pusbėnulis, ir minaretu. Palyginti su kukliomis, neišvaizdžiomis (išskyrus Daubutiškių) LDK mečetėmis, ši buvo ištaigingiausia. Žinant Kauno totorių draugijos ketinimus vadovauti musulmonų tikybos centrui, nesunku daryti išvadą, kad ši mečetė atei-tyje turėjo tapti pagrindine konfesinės bendruomenės šventykla.

Aktyviausi draugijos nariai Lietuvoje rado dar vieną, jų manymu, musulmonų kulto pastatą, kuri vylėsi įtraukti į Kauno pa-rapijos veiklos sferą. Tai Kėdainių parko pastatas, išore ir interjeru primenantis rytų architektūros paminklus. Atkakliai ieškodama tiur-kų kultūros pėdsakų Lietuvoje, draugija 1930 m. kreipėsi į Tikybos reikalų referentą, prašydama perduoti jai smarkiai apgriuvusią ir kaip gyvenamąjį namą naudojamą „Kėdainių mečetę“, kurią jie vadino musulmonų šventykla ir piktinosi „musulmonų tikybinių jausmų ižeidimu“²⁵.

Legendą apie „Kėdainių mečetę“, kuri dar šiandien veikia Lie-tuvos totorių vaizduotė ir net atsispindėjo populiarioje mokslinėje literatūroje²⁶, paneigė Kėdainių dvaro buvusio savininko Eduardo Totlebeno sūnus Nikolajus Totlebenas. Pastato atsiradimas susijęs su senojo grafo prisiminimais apie paskutinį Rusijos ir Turkijos karą ir jo dalyvavimą kare. Apie 1880 m. dvaro parke grafas liepęs išmūryti nedidelį pastatą su minaretu, primenančiu „San Stefano miestelio prie Konstantinopolio mečetę“, kurioje jam tekę apsistoti. Sienose buvo įmūryta iš Turkijos atgabentų neaiškios paskirties lentų su arabiškais rašmenimis. Grafas ten įrengė kavinę, vėliau apgyvendino sargą ir niekuomet neketino pastato šventinti²⁷. „Kė-dainių mečetė“ negalėjo būti musulmonų šventykla ir dėl kitos priežasties: totoriai niekuomet negyveno Kėdainių apylinkėse, o

mečetes statė tik reikšmingesnėse jų gyvenvietėse. Suprantama, Kauno totorių draugijos prašymas nebuvo patenkintas.

Kodėl pirmasis Lietuvos totorių mėginimas turėti tikybos centrą Lietuvoje buvo nesėkmingas? Per trumpą laiką be stipraus ekonominio, socialinio, galiausiai kultūrinio pagrindo, realios veiksmų programos buvo neįmanoma sutelkti dirbtinai skilusią bendruomenę, juolab kad Lietuvoje liko ne pati stipriausia jos dalis. Žemdirbiai, tarnautojai, smulkūs valdininkai — toks totorių socialinis branduolys — objektyviai neturėjo intelektualinių ir dvasinių jėgų konfesinei bendruomenei suburti. Šiam žygiui neskatino ir Lietuvos Respublikos valdžia, nes keli šimtai musulmonų negalėjo sudaryti jai svarios socialinės ar politinės atramos. Jų lojalumui užsitikrinti pakako paskelbtų konstitucinių teisių.

Kauno musulmonų draugijos vaidmuo vienijant konfesinę bendruomenę

Kauno totoriai neatsisakė ketinimų sutelkti musulmonų parapijas, atlikti lyderio vaidmenį šiame procese. Po kelerių nesėkmingų metų Kauno totorių draugija, pasivadinusi Kauno musulmonų draugija (toliau — KMD) ir 1936 m. balandžio 22 d. įregistravusi naujus įstatus, pakeitė ir veiklos kryptį. Dabar jos planuose neliko vietos Lietuvos totorių dvasinės kultūros, švietimo aspiracijoms, visas dėmesys sutelktas į konfesinės bendruomenės vienijimąsi. Įstatymiškai išplėsdama savo veiklos sferą visoje Kauno parapijoje, draugija skelbė tikslą „rūpintis parapijų ir tikybos reikalais, atstovauti Kauno musulmonų parapiją, šelpti savo narius“. Naujieji įstatai leido draugijos veikloje patariamojo balso teise dalyvauti Kauno mulai, kuriam, panaikinus draugiją, pereitų visas jos kilnojamas ir nekilnojamas turtas. Įstatus pasirašė Chalilis ir Motiejus Janušauskai, Aleksandras ir Kostas Krinickai, Samuelis ir Juozas Vilčinskiai, Jokūbas Ambajevas, Jonas Rizvanavičius, Adomas Radkevičius, Jokūbas Teizeris, Kostas Asanavičius, Jonas Tuhan Baranovskis²⁸.

Neturėtų kelti nuostabos tai, kad vienyti konfesinę bendruomenę ėmėsi pasaulietinė organizacija. Musulmonų religinis mikropasaulis nei dvasiniu, nei praktiniu požiūriu griežtai neatskirtas nuo kasdienio gyvenimo. Jei yra etninių bendrijų, ir vyraujančių tautų sambūvis, konfesija tampa tautinės mažumos socialinių, kultūrinių ir visuomeninių interesų reiškėja. Jei nėra stipraus dvasininkų luomo, vadovaujantį vaidmenį atlieka potencialios visuomeninės jėgos. Pastebimas glaudus dvasininkijos ir pasauliečių bendradarbiavimas.

Kauno musulmonų draugijos valdyba ėmė veikti labai ryžtingai. 1937 m. sausio pabaigoje ji kreipėsi į Kultūros reikalų departamentą, prašydama padėti įsteigti musulmonų tikybos centrą. Savo pastangas ji argumentavo nesuderintais parapijų dvasininkų veiksmais, galiojančių įstatymų nesilaikymu, pakrikusia parapijų tvarka²⁹. Draugijos valdybai buvo pasiūlyta parengti musulmonų tikybinių įstaigų centralizavimo taisyklių projektą, remiantis anksčiau minėtu Rusijos imperijos įstatymu dėl kitatikių bažnyčios³⁰. Ba-

landžio mėn. projektas jau gulėjo ant Tikybos reikalų referento stalo. Jis toks reikšmingas Lietuvos musulmonams, kad būtina skelbti visą:

„Musulmonų tikybinių įstaigų centralizavimo taisyklės. Projektas

1. Vadovavimas Lietuvos musulmonų tikybos įstaigoms ir jų priežiūra priklauso Lietuvos musulmonų Mufčiui, kuris dirba kartu su Lietuvos musulmonų kolegija. Muftijato (įstaigos) būstinė yra Lietuvos sostinė.

2. Tvarkydamas tikybos reikalus, Muftis vadovaujasi savo tikėjimo nuostatais (Koranu, Šariatu) ir veikiančiais įstatymais.

3. Mufčio pareigos:

a) kontroliuoti musulmonų dvasininkų veiklą. Tikrinti imamų pildomas metrikacijos knygas ir jų ištraukas pateikti Švietimo ministerijai,

b) interpretuoti Islamo tikybos klausimus pagal Koraną ir Šariatą,

c) priimti kitatikius į musulmonų tikyba ir nustatyti bendras sąlygas,

d) kontroliuoti tikybos mokymą,

e) aukščiausiu lygiu prižiūrėti musulmonų tikybos įstaigoms priklausančią turta,

f) tvarkyti musulmonų dvasininkijos ir tikybos įstaigų tarnautojų atlyginimus,

g) pirmininkauti Lietuvos musulmonų kolegijos posėdžiams.

4. Muftis renkamas Lietuvos musulmonų tikybos sąjungos atstovų suvažiavimo neribotam laikui. Pareigas tvirtina švietimo ministras. Muftis turi būti ne jaunesnis kaip 35 m., su aukštuoju mokslu, Lietuvos pilietis.

5. Jei Muftis negali eiti pareigų arba jo nėra, jį pavaduoja vienas Kolegijos narys, Lietuvos musulmonų kolegijos rekomenduotas ir Kultūros reikalų departamento direktoriaus patvirtintas dvasininkas.

6. Mufčio pavaduotojas pavaduodamas turi visas teises ir pareigas, numatytas 3 str.

7. Muftis turi Švietimo ministerijos patvirtintą antspaūdą.

8. Muftijato reikalus tvarko ir kolegijos posėdžius protokoluoja Mufčio paskirtas sekretorius.

9. Lietuvos musulmonų kolegiją sudaro pirmininkas (Muftis) ir 4 nariai: 2 pasauliečiai ir 2 dvasininkai.

Kolegijos kompetencijoje:

a) siūlyti kandidatus Mufčio vietai užimti,

b) nustatyti ir keisti parapijų ribas,

c) atidaryti bei uždaryti mečetes ir kapines,

d) tvirtinti musulmonų tikybos įstaigų sąmatas ir apyskaitas,

e) spręsti įvairius Mufčio pateiktus klausimus,

f) spręsti vedybų panaikinimo ir skyrybų bylas.

Kolegijos posėdyje, balsams pasidalijus per pusę, nusveria Mufčio balsas.

10. Kolegiją renka Lietuvos musulmonų tikybos sąjungos atstovų suvažiavimas penkeriems metams. Tvirtina Kultūros reikalų departamento direktorius. Kolegijos narys turi būti ne jaunesnis kaip 30 m., pasauliečiai — su viduriniu mokslu.

11. Musulmonų parapijos galva yra imamas. Jo padėjėjas — muedzinas. Imamas turi būti ne jaunesnis kaip 25 m., mokėti lietuviškai kalbėti ir rašyti.

12. Imamas atlieka parapijiečiams reikalingas tikybos apeigas, be to, turi šias pareigas:

- a) laikyti pamaldas mečetėje,
- b) atlikti musulmonų tikėjimo apeigas naujagimiams, tuokti jaunavedžius, laidoti mirusiuosius,
- c) vykdyti Mufčio nurodymus,
- d) prižiūrėti ir tvarkyti mečetę, kapines ir parapijos turta,
- e) rašyti metrikacijos knygas,
- f) turi pavesti hodžai (tikybos mokytojui) mokyti vaikus tikybos arba pats mokyti.

13. Imamus, muedzinius ir hodžas renka parapijos susirinkimas. Muftis tvirtina pareigas, nustato kvalifikacijas ir baudžia. Drausminės baudos: įspėjimas, papeikimas, laikinas suspendavimas, šalinimas iš pareigų.

14. Imamai turi Kultūros reikalų departamento direktoriaus patvirtintus antspaudus.

15. Atleisti iš 4, 10 ir 11 str. nurodytų pareigų gali leisti Kultūros reikalų departamento direktorius.

16. Pereinamieji nuostatai:

a) kol bus įsteigta Lietuvos musulmonų tikybos sąjunga, jos funkcijas atlieka Kauno musulmonų draugija. Lietuvos musulmonų sąjungos nariai gali būti visi pilnateisiai Lietuvos piliečiai, išpažįsiantys Islamą. Steigimo iniciatyva priklauso Mufčiui,

b) laikinoje sostinėje Mufčio pareigos pavedamos pagal 5 str.

Šios taisyklės galioja nuo paskelbimo dienos. Projektą parengė Kauno musulmonų draugijos valdyba.

Kaunas. 1937.IV.6" ³¹

Skelbiamos taisyklės visiškai lojalios Lietuvos valstybei, neatsiktinai ženklino konfesijos siekimą natūraliai pritapti prie Lietuvos visuomenės ir kartu išsaugoti kitatikių savybes.

Igyvendinus šį projektą, Lietuvos musulmonų konfesija de facto virstų autokefaline, vadinasi, gautų savarankiškos vietinės bažnyčios teises. Projekto autorių įkvėpimo šaltinis, nepaisant rekomendacijų, buvo ne vis dar galioję Rusijos imperijos nuostatai, bet Lenkijos musulmonų religinės sąjungos statutas. 1936 m. rugpjūčio 26 d. jį patvirtino Lenkijos Ministrų Taryba ³². Kompiliacijos jokiuose šaltiniuose nerastasime, tačiau abiejų dokumentų palyginimas akivaizdžiai rodo jos buvus. Laikinosiose taisyklėse atsispindėjo svarbiausi Lenkijos musulmonų religinės sąjungos statute skelbti principai, musulmonų konfesijos valdymas, struktūra, funkcionavimo nuostatai ir tikslai. Kai kurios taisyklių pozicijos pažodžiui atkartotojė statutą, dalis buvo pritaikyta vietos sąlygoms.

Visiškai akivaizdus Kauno musulmonų draugijos siekimas virsti konfesinės bendruomenės vienijimosi centru. Ji parinko Mufčio kandidatūrą: iki taisyklių išgaliojimo juo turėjęs būti Kauno mečetės mulla³³. Kitos dvi musulmonų parapijos nepalankiai sutiko draugijos iniciatyvą, pasireiškusią nekorektišku kišimusi į parapijų vidaus reikalus. Mat draugija, nepasiūliusi parapijoms palankių vienijimosi sąlygų, pasirinko „spaudimo iš viršaus“ taktiką. Didžiausia jos klaida — mėginimas apriboti vietos dvasininkų teises į parapijų turto priežiūrą, įvedus centralizuotą vakufo tvarkymą, taip pat prijungti Suvalkijos totorius prie Kauno parapijos. Pirmiausia draugija pasirūpino, kad Kultūros reikalų departamentas pavestų KMD mokėti parapijų dvasininkams valstybės skiriamu atlyginimus³⁴. Suteiktais įgaliojimais ji pasinaudojo kaip spaudimo priemone nepritariančioms KMD iniciatyvai. Vinkšnupių parapijos mulai J. Chaleckiu skirtos dalies ilgą laiką visai nemokėjo³⁵.

KMD deputacija 1937 m. birželio mėn. aplankė Vinkšnupių parapiją ir pranešė Kultūros reikalų departamentui apie griūvančią mečetę, nesutvarkytas kapines, mulos abejingumą dvasininko pareigoms ir padarė išvadą, kad, „nesant Lietuvoje aukštesnei musulmonų tikybinei vadovybei, mulla J. Chaleckis nori įsitvirtinti nuosavybės teisėse į Vinkšnupių parapijos žemę (30 margų. .)“³⁶, t. y. be parapijų veiklą koordinuojančios ir kontroliuojančios organizacijos jos pasmerktos suirti.

Vinkšnupių, vėliau Raižių parapijų komitetai ir parapijiečiai kategoriškai pasipriešino KMD pastangoms užimti musulmonų konfesinėje bendruomenėje aukščiausią padėtį. Jie nepripažino nedidelėje teritorijoje veikiančios pasaulietinės organizacijos, kuri atstovavo net ne visiems Kauno musulmonams, ir atsisakė bendradarbiauti su ja. KMD valdyba buvo apkaltinta neribotomis ambicijomis, savanaudiškais tikslais. Vinkšnupių, Šakių, Marijampolės, Vilkaviškio totorių vardu A. Chaleckis įteikė Tikybos reikalų referentui protestą, kuriame prašė „... pripažinti, kad „KMD“ pareiškimai, liečią Vinkšnupių mahometonų parapiją, ir abelai draugijos siūlomi projektai yra nesvarstylini, ir juos atmesti kaip priešingus veikiantiems įstatymams ir net elementaraus nuosavybės teisės ir visuomeniško darbo supratimui. . .“³⁷

Remdamiesi musulmonų teise, Raižių totoriai taip pat palaikė senuosius parapijų tvarkymo principus. Įvardiję KMD kaip privačią organizaciją, kurios narius siejo glaudūs giminystės ryšiai, Raižių totoriai kaltino ją neatliekanti svarbesnių visuomeninių ir kultūrinių funkcijų, būdingų periferijos totorių organizacijoms. Šios plėtojo visuomeninę veiklą: įkūrė šaulių, Vilniui vaduoti sąjungos skyrių, skaityklų, mokyklų ir laikė, kad KMD turinti dirbti panašų darbą ir neperžengti savo kompetencijos ir uždavinių ribų³⁸. Matydamas musulmonų parapijų tarpusavio nesutarimą, Kultūros reikalų departamentas nesileido į ilgas kalbas ir 1937 m. pabaigoje pranešė KMD, kad „musulmonų tikybos centro organų steigimo klausimas atidėtas“³⁹.

KMD ir periferijoje gyvenančių totorių santykiai pablogėjo

1938 m., kai konfrontuojančios Lietuva ir Lenkija užmezgė diplomatinius ryšius. Dėl to sušvelnėjo abiejose valstybėse gyvenančių totorių izoliacija, kultūros bei švietimo organizacijos mėgino rasti būdų ryšiams su gentainiais. Pasinaudojęs proga, KMD aplankė Olgerdas Kričinskis — Lenkijos totorių kultūros bei švietimo sąjungos veikėjas. Jis susitiko su KMD valdybos nariais, aprūpino juos Lenkijoje išleista literatūra apie totorius, matyt, buvo kalbėta ir apskritai apie bendrus veiksmus.

Vilniuje gyvenančių totorių pastangos palaikyti ryšius su KMD kėlė periferijos bendruomenių nepasitenkinimą. Anoniminiu pareiškimu jos kreipėsi į Lietuvos švietimo ministrą, pranešdamos apie KMD valdybos narių įtartina prolenkišką poziciją. Pareiškimo autoriai pabrėžė, kad Vilniaus organizacijai būdinga tendencija „lenkinti mahometonus Vilniuje ir kitur, ieškoti priemonių surišti Lietuvos mahometonus su lenkų organizacijomis — dirbti unijos link“⁴⁰ nepriimtina Lietuvos totoriams. Kauno draugijos nariai J. ir S. Vilčinskiai, J. Dzenajevičius, M. ir J. Baranauskai, Ch. Janušauskas buvo apkaltinti slaptais ryšiais su žinomais Lenkijos totorių veikėjais J. Šinkevičium, broliais Kričinskiais ir Bučiackiais, S. Tuhana Baranovskiu, A. Voronovičium, M. Aleksandrovičium, A. Achmatovičium. KMD pastangas centralizuoti musulmonų parapijų valdymą aiškino nesitaikymu su „lietuviška mahometonų dvasia“, siekimu „vėliau lenkams perduoti Lietuvos mahometonus net jiems nežinant“⁴¹.

Kažin ar tie kaltinimai buvo pagrįsti, tačiau periferijos musulmonų bendruomenė mėgino antilenkiškas nuotaikas panaudoti tam, kad išsivaduočiau iš KMD įtakos. Buvo pareikalauta uždrausti draugijai kištis į parapijų reikalus ir net likviduoti ją. Kad lenkinimo dvasia nepaliestų Lietuvos totorių, švietimo ministrą prašyta pavesti lietuvių mokytojams musulmonus mokyti, „kultūriškai šviesti“⁴².

Taigi, pripažinę Lietuvos Respublikos įstatymus, priėmę jos pilietybę, dėję pastangų pritapti prie Lietuvos visuomenės, totoriai tiek dėl priešaringų narių pozicijų, tiek dėl pačios bendruomenės silpnumo liko nesuvienyta konfesine bendruomene.

Musulmonų konfesinės bendruomenės padėtis, gražinus Lietuvai Vilnių ir Vilniaus kraštą

1939 m. spalio 10 d. Lietuvos Respublikos ir Tarybų Sąjungos sutartimi Vilnius ir Vilniaus kraštas perėjo Lietuvai. Susijungus atplėstoms teritorijoms, Lietuvos Vyriausybės įgaliotiniui Vilniuje teko spręsti visų Lenkijos įstaigų, visuomeninių bei politinių organizacijų pertvarkymo ir panaikinimo klausimus.

Vilniaus ir jo krašto totoriai, išskyrus vieną kitą inteligentą, nesitraukė iš istoriškai apgyventų vietų. Tačiau jų įkurtos pasaulietinė ir religinė organizacijos — Lenkijos totorių kultūros bei švietimo draugijos Vilniaus skyrius, du jos skyriai Nemėžyje ir Ketu-

riasdešimt Totorių kaime, taip pat Muftijatas, priklausę svetimai valstybei, — negalėjo išlikti. Totorių kultūros bei švietimo sąjunga nutraukė savo veiklą, o 1940 m. balandžio mėn. pagal Lietuvos Respublikos draugijų įstatymą jai priklausantis turtas — biblioteka, muziejus, archyvas, redakcija — buvo užantspauduotas*. Kitai totorių organizacijai — Muftijatui — buvo skirta išlikti ilgiau — iki Lietuvos inkorporavimo į TSRS. Gražinus Vilniaus kraštą, išaugo musulmonų konfesinė bendruomenė. Mufčio J. Šinkevičiaus duomenimis, 1940 m. Vilniaus parapijoje (imamas Ibrahimas Smaikevičius) buvo 287, Keturiasdešimt Totorių kaime (imamas Aleksandras Gembickis) — 237, Nemėžio (imamas Aleksandras Krinickis, išrinktas vietoj buvusio imamo Ibrahimio Muchlės — Lenkijos piliečio; šis paskirtas muedzinu) — 140 parapijiečių⁴³. Šešios parapijos, keletas šventikų ir daugiau kaip pusantro tūkstančio tikinčiųjų sudarė visą Lietuvos musulmonų bendruomenę. Senasis Vilniaus Muftijatas laikinai buvo paliktas kaip musulmonų tikybos centras, jo juridinis statusas nenustatytas.

Lietuvos Respublikos valdžia, kiek galima spręsti iš archyvų medžiagos, mėgino kelti musulmonų ir karaimų konfesijų valdymo klausimą. Švietimo ministerijos fonduose išliko anoniminis be datos projektas, liečiąs apžvelgiamąjį laikotarpį. Jo autoriai, pabrėždami buvusios Aukščiausiosios musulmonų kolegijos narių ištikimybę lenkams, klausė: „1. Ar yra reikalo steigti Lietuvoje karaimų ir mahometų tikybos centrus?

2. Jei centrai steigtini, tai kokie:

- a) palikti (patvirtinti) buvusius Lenkijos centrus,
- b) palikti (patvirtinti) sumažintus buvusius Lenkijos centrus,
- c) suorganizuoti visai naujai Lietuvai palankius centrus“⁴⁴.

Lietuvos musulmonai, kuriems ši organizacija buvo lenkiškumo ir išdavystės simbolis, nesutiko išsaugoti Muftijato. Itin griežtai pasisakė A. Chaleckis, atstovavęs Vinkšnupių parapijai. Neigiamai vertindamas „lenkiškąsias organizacijas mahometonams“ Vilniuje, jo žodžiais tariant, įkurtas „specialiai lenkinti mahometonus, vietos totorius, stiprinti Lenkijos idėjas jų tarpe“, A. Chaleckis prašė neleisti atkurti Muftijato⁴⁵. Muftis J. Šinkevičius ir KMD, priešingai, dėjo pastangų išsaugoti Muftijatą, neliesti susiklosčiusios konfesinės bendruomenės struktūros. Nepaisydami Vilniaus krašto ir Lietuvos musulmonų politinių pažiūrų skirtumo, jie apeliavo į tikinčiųjų religinius jausmus.

Lietuvos vyriausybės įgaliotiniui pertvarkant Lenkijos organizacijas Vilniuje, J. Šinkevičius liko be pragyvenimo šaltinio — valstybės skiriamų lėšų Muftijatui ir parapijoms išlaikyti. Jis kreipėsi į švietimo ministrą, prašydamas 1940 m. finansiškai paremti Lietuvos totorių konfesiją. Tuo metu Muftijate buvo likę tik muftis ir sek-

* Tų pačių metų rugšėjo mėn. įsakyta visa tai perduoti Lietuvos TSR švietimo liaudies komisarui, draugijos knygas, bylas, vėliavas ir antspaudus — LTSR vidaus reikalų ministerijos miesto ir apskrities viršininko Spaudos ir draugijų skyriui. Vilniuje buvusio totorių archyvo, muziejaus, bibliotekos kolekcijos nuo to laiko dingo be žinios (LVA. F. 401. Ap. 2. B. 40. L. 12).

retorius — iš Raižių parapijos atsiųstas Balys Chaleckis. Musulmonų kolegija iširo. J. Šinkevičius priminė totorių senąsias tradicijas, lojalumą ir ištikimybę Lietuvai⁴⁶. Mufti palaikė KMD, memorandumė švietimo ministrui dar kartą priminusi, jog būtina steigti musulmonų tikybos centrą. Išsiplėtusiai bendruomenei ji siūlė priimti ankstesnę — 1937 m. — projektą arba keisti Rusijos imperijos įstatymo 1353 straipsnį ir mufčio buveine laikyti Lietuvos sostinę Vilnių. Vyresnioju konfesijos dvasininku draugija pageidavo turėti J. Šinkevičių⁴⁷.

Nepakeisto Muftijato atkūrimas lėmė pablogėjusius totorių bendruomenės santykius. A. Chaleckio šalininkai Lietuvos valdžios įstaigas užvertė anoniminiais pareiškimais ir prašymais įvertinti Muftijato ir KMD politines pažiūras⁴⁸. Dauguma parapijiečių apskritai nesutiko turėti tikybos centrą ir mėgino išsaugoti savarankišką parapijas. Ši tendencija itin būdinga Suvalkijoje įsikūrusiai totorių bendruomenei.

Kita Lietuvos totorių grupė gynė J. Šinkevičiaus teisę į musulmonų konfesinės bendruomenės vyresnybę, taip pat teisę į Lietuvos pilietybę. Antai Raižių mečetės imamas Adomas Chaleckis, Kauno mečetės imamas S. Chaleckis ir parapijiečiai, pabrėždami savo lojalumą, patriotinius jausmus ir ištikimybę Lietuvai, susirūpinę konfesinės bendruomenės destabilizacijos tendencijomis, kreipėsi į švietimo ministrą. Jie prašė ministrą tarpininkauti steigiant Lietuvoje Muftijatą ir paremti jų siūlomą mufčio kandidatūrą — J. Šinkevičių, kuriam kiti musulmonų dvasininkai neprilygo išsimokslinimu, teologine išmintimi ir patirtimi⁴⁹.

Prieštaras musulmonų parapijų pozicijas sąlygojo vidinė konkurencija ir skirtingos politinės pažiūros, kliudžiusios apsispręsti dėl tikybos centro sudarymo. Kita vertus, buvo keliamas klausimas dėl perimtos iš Lenkijos valstybės musulmonų konfesijos struktūros, vadovaujamos to paties vyresniojo dvasininko. Iš pirmo žvilgsnio paradoksali situacija, nesuderinama su abiejų valstybių konfrontacijos principais, rodė, kad Lietuvos totoriai vis dar išlaikė per amžius giliai įsisąmonintą LDK indigenato dvasią. Kaip tik ji skatino totorius ieškoti būdų vėl sujungti suskaidytą bendruomenę. Realiausias vienijimosi pagrindas buvo tikyba.

Parapijų nesutarimai principiniais klausimais turėjo reikšmės Lietuvos vyriausybės pozicijai dėl Vilniaus Muftijato. 1939 m. pabaigoje, kaip ir kitų Lenkijos įstaigų, jo turtas buvo aprašytas, patalpos uždarytos ir užantspauduotos. Tačiau 1940 m. pradžioje J. Šinkevičiui leista laikinai naudotis senomis patalpomis, atlikti kasdienes pareigas, kol bus gautas Lietuvos švietimo ministerijos leidimas veikti legaliai⁵⁰. Rodydamas lojalumą Lietuvos Respublikai, J. Šinkevičius 1940 m. vasario 16 d. Lukiškių mečetėje laikė iškilmingas pamaldas. Į arabų kalba vykusias pamaldas įterpė lietuvišką pamokslą apie vasario 16 d. reikšmę Lietuvos valstybei ir atskirą maldą už Lietuvą⁵¹.

Mufčiui nepadėjo nei šis gestas, nei jausmingas kreipimasis į Lietuvos Respublikos švietimo ministrą. Jame rašė: „Mes pasiilgę

19 metų laukėme tikrųjų savo šeiminių įžengiant į lietuviškąjį Vilniaus kraštą ir senąją sostinę — Vilnių". Kreipimasis alsuote alsuoja meile ir atsidavimu Lietuvai, lenkai vadinami „smurtininkais“ ir „atėjūnais“, kurie „norėjo Vilniaus krašto Lietuvos totorius atskirti nuo laisvoje Lietuvoje gyvenančių Lietuvos totorių ir mėgino juos lenkinti [...] Tačiau totorių masės nuoširdžiai šiems „darbams“ nepritarė, ir kiekvieno totoriaus pase buvo įrašyta: Lietuvos totorius“⁵². Kreipimasis parašytas gan pragmatišku tikslu: įteisinti Muftiją ir gauti valstybės dotacijų parapijoms išlaikyti.

1940 m. birželio įvykiai Lietuvoje nutraukė musulmonų Muftijato bylą. Lietuvos totoriai taip ir liko be religinio centro, muftis J. Šinkevičius negavo Lietuvos pilietybės, naujai valdžiai musulmonų konfesinė bendruomenė nerūpėjo.

Išvados

Lietuvos totoriai, kuriems musulmonų tikėjimas buvo viena svarbiausių sąlygų išlikti neasimiliuota tautine mažuma, užėmė tam tikrą vietą XX a. pirmosios pusės Lietuvos istorijoje. Jie dėjo pastangų išsaugoti savitumą, bet nevengė dalyvauti Lietuvos valstybės kūrimesi, tapo jos piliečiais. Mėginimas pakilti per religiją brandino jų etninę savimonę, įsitikinimą, kad ateityje jie galės užimti deramą vietą sustiprėjusios valstybės visuomenėje.

Tačiau musulmonų konfesinė bendruomenė Nepriklausomoje Lietuvoje neišsprendė jai iškilusių problemų dėl šių priežasčių:

1. Nepaisant Lietuvos Respublikos vyriausybės tolerantiško požiūrio į kitatikius, valstybės Konstitucijoje paskelbtas jų teises, nebuvo numatytas teisinis konfesijų gyvavimo reglamentavimas.

2. Negausios musulmonų parapijos, išsidėsčiusios mažomis salėmis, neturėjo teritorinio vientisumo, nepalaikė glaudžių tarpusavio ryšių.

3. Bendruomenės visuotinį aktyvumą silpnino jos narių socialinės struktūros specifika. Lietuvos totoriali sudarė smulkiųjų gamintojų, valdininkų sluoksnį, turėjo negausią inteligentiją, galėjusią kelti etninės bendrijos socialinės, kultūrinės, religinės raidos klausimus ir jai atstovauti Lietuvos visuomenėje.

4. Musulmonų konfesinės bendruomenės religinio centro kūrimuisi trukdė atskirų parapijų atstovų destruktivi veikla, vidiniai nesutarimai. Juos gilino politinių pozicijų skirtumai, pasireiškę prijungus prie Lietuvos Vilnių ir Vilniaus kraštą.

¹ A chmatowicz A. Zarys stanu prawnego wyznania muzułmańskiego w b. Rosji i współczesnej Polsce // Rocznik Tatarski. Wilno, 1932. T. 1. S. 96—112; Kryczyński L. Tatarzy polscy a świat muzułmański // Rocznik Tatarski. Zamość, 1935. T. 2; Konopacki S. M. Społeczność tatarska w Polsce wczoraj i dzisiaj // Przegląd Orientalistyczny. Warszawa, 1969. N 2; Miśkiewicz A. Tatarzy polscy w latach 1918—1980 // Nowum. 1980. N 8; Miśkiewicz A. Mniejszość tatarska w Polsce w latach 1918—1939 // Przegląd Historyczny. 1986. N 2; Miśkiewicz A. Tatarzy Polscy 1918—1939: Życie społeczno-kulturalne i religijne. Warszawa, 1990.

- ² Danilevičius E. Keturiasdešimties Totorių kaimas // Tiesa. 1971. Vasario 18; Jarmolkovičius J. Vilnijos totoriai // Draugystė. 1974. Sausio 3.
- ³ Lietuvos gyventojai: Pirmojo 1923 m. rugšėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys. K., 1923. P. 38—40, 47, 48.
- ⁴ Lietuvos valstybės Konstitucijos. V., 1989. P. 29—30.
- ⁵ Свод законов Российской империи. Уставы духовных дел иностранных исповеданий. СПб., 1896. Т. 11, ч. 1. С. 245—247.
- ⁶ Lietuvos mahometonų tikibinės organizacijos santykiams su vyriausybe normuoti laikinos taisyklės, susirašinėjimas su Kauno totorių draugijos valdyba dėl mečetės, esančios Kėdainiuose, perdavimo valdybos žiniui ir kt. Žinios apie mahometonų parapijas // Lietuvos valstybinis archyvas (toliau — LVA). F. 391. Ap. 1. B. 1821. L. 133, 144.
- ⁷ Ten pat. L. 145.
- ⁸ Ten pat. L. 125, 127, 133—134.
- ⁹ Ten pat. L. 140.
- ¹⁰ Ten pat. L. 136.
- ¹¹ Ten pat. L. 95.
- ¹² Ten pat. L. 110.
- ¹³ Ten pat. L. 102, 110.
- ¹⁴ Свод законов Российской империи. С. 247, 249.
- ¹⁵ LVA. F. 391. Ap. 1. B. 1821. L. 67.
- ¹⁶ Ten pat. L. 90.
- ¹⁷ Ten pat. L. 91.
- ¹⁸ Ten pat. L. 79.
- ¹⁹ Kauno totorių draugijos valdybą // LVA. F. 402. Ap. 4. B. 265. L. 1—3.
- ²⁰ Ten pat. L. 7.
- ²¹ LVA. F. 391. Ap. 4. B. 1821. L. 82.
- ²² Ten pat. L. 75 (kalba taisyta).
- ²³ Kauno totorių mečetės statybos byla // LVA. F. 1622. Ap. 4. B. 75. L. 5.
- ²⁴ LVA. F. 391. Ap. 4. B. 1821. L. 33.
- ²⁵ Susirašinėjimas su Kauno totorių draugijos ir karaimų valdybomis pašalpa gavimo ir kitais finansiniais klausimais // Ten pat. B. 1839. L. 18.
- ²⁶ Neimantas R. Rytai ir Lietuva. V., 1988. P. 264.
- ²⁷ LVA. F. 391. Ap. 4. B. 1839. L. 19.
- ²⁸ Kauno musulmonų draugijos įstatai, susirašinėjimas su Kauno musulmonų draugija dėl pašalpos mečetei statyti, su mahometonų parapijomis dėl metrikų knygų, žinių lapų užpildymo, prašymai ir protestai, liudijantys apie nesutarimus tarp Kauno musulmonų draugijos ir atskirų parapijų // Ten pat. B. 1845. L. 46—48.
- ²⁹ Musulmonų tikibinių įstaigų centralizacijos taisyklės. Kauno musulmonų parapijos imamo ir parapijiečių memorandumas Švietimo ministerijai dėl musulmonų centro sudarymo // Ten pat. B. 1846. L. 40.
- ³⁰ Ten pat. L. 39.
- ³¹ Ten pat. L. 33—34 (kalba taisyta).
- ³² Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1936. 24 września. N 72. S. 517.
- ³³ LVA. F. 391. Ap. 1. B. 1846. L. 34, 36.
- ³⁴ Ten pat. B. 1845. L. 41.
- ³⁵ Ten pat. L. 37.
- ³⁶ Ten pat.
- ³⁷ Ten pat. L. 34.
- ³⁸ Ten pat. L. 30—31.
- ³⁹ Ten pat. B. 1846. L. 35.
- ⁴⁰ Ten pat. L. 9.
- ⁴¹ Ten pat. L. 10.
- ⁴² Ten pat. L. 9.
- ⁴³ Musulmonų ir karaimų dvasininkų pranešimai apie jų tikėjimo istoriją, šventyklų stovį ir kulto tarnų materialinę padėtį 1939—40 // LVA. F. 317. Ap. 1. B. 7. L. 6—7.
- ⁴⁴ LVA. F. 391. Ap. 1. B. 1846. L. 1.
- ⁴⁵ Ten pat. L. 42.
- ⁴⁶ Ten pat. L. 27.

- 47 Ten pat. L. 41.
 48 Ten pat. L. 44—47, 50; Apie Vilniaus Mahometonų Muftijata // LVA. F. 401.
 Ap. 2. B. 160. L. 21.
 49 LVA. F. 391. Ap. 1. B. 1846. L. 20, 29—30.
 50 LVA. F. 401. Ap. 2. B. 40. L. 17, 19.
 51 LVA. F. 317. Ap. 1. B. 7. L. 17.
 52 Ten pat. L. 2—3.

Gauta 1991 m. rugpjūčio mėn.

Summary

TAMARA BAIRAŠAUSKAITĖ

THE MUSLIM CONFESSION SOCIETY IN THE INDEPENDENT LITHUANIA

The ethnic Muslim community in Lithuania, consisted predominantly of tatars, expressed its loyalty to the new Lithuanian government and started paying attention to the needs of the Muslim society. Religious faith was one of the main conditions for ethnic, cultural and social rebirth.

After the conference of the ambassadors finally defined the disputable borders of Lithuania, Poland and Soviet Russia in 1923, a small Muslim community of one thousand people remained in Lithuania. They were concentrated in the communities of Kaunas, in the Raižiai village of the Alytus district and in the Vinkšnipiai village of the Vilkaviškis district.

The Government of Lithuania was tolerant to the believers of other faiths and this fact was of great importance for the rebirth of the Muslim faith. After the necessary procedures, the Muslim communities legalized their property, mosques, ordained imams. However, there was no common religious centre to regulate and control the religious and mundane life of the community. So, Kaunas' Tatar society being established on August 27, 1923 (from 1936 — the Muslim society of Kaunas) sought the ways to establish the centre of Muslim religion in Lithuania. Being a secular, cultural and educational organisation, it summoned up its strength to solve the problems of uniting the religion, claiming the role of the leader. In 1937 the Society's board prepared a project on the centralization of religious offices. The realization of this project would have meant the establishment of a separate Muslim Church in Lithuania. The peripheral communities did not support the idea as they were not sure about the aims of the society. The society strove to concentrate in its hands the property of parishes, to limit the rights of the local imams, to solve conflicts in the society. The difference between the members hindered the solving of the problem of uniting the religion.

A short period from the autumn of 1939 till the spring of 1940, when the Muslim confession spread at the expense of the communities of Vilnius, Nemėžis and the village of the Forty Tatars, was also not successful in trying to unite the society. The Mufti of Polish Muslims, who remained in Vilnius, expressed his will to co-operate with the Government of Lithuania. The attempts were made to recognize the Mufti and his authority as the highest religious power of the Lithuanian Muslims. But some Muslims were against it, since they had no confidence in organizations, inherited from Poland. The activities of the Muslim confession were ended by the tragic events in June of 1940 in Lithuania.

Trumpai apie autore

Tamara Bairauskaitė (g. 1950 m.), ist. m. kand. (1980 m.), Lietuvos istorijos in-to mokslinė sekretorė (nuo 1989 m.). Yra paskelbusi straipsnių šaltinių publikaciją iš Lietuvos kaimo pokario istorijos. Šiuo metu tyrinėja Lietuvos totorių XIX a.—XX a. pirmosios pusės istoriją.